

CSALÁDNÉV-MAGYARÁZATOK

KÁZMÉR MIKLÓS

A névmagyarázatok helyet kaptak az időközben megjelent „Régi magyar családnevek szótára” című munkámban – kisebb dokumentációval és a lexikográfiai gyakorlatnak megfelelően szűkszavú megfogalmazásban. A magyarázatok némelyike egy-egy részletben eltér a szótárban megjelenttől. Elfogadhatóbbaknak az itt közölteket tekintem.

Cirkos 1478; **Andreas Chyrkos**, 1480; **Alberto Chyrkos** (OklSz.), 1542; **Mathias Chyrkos** (Baranyai Helytörténetírás 1974–75. 65), XVII. sz. vége: **Czirkos** gergel (EtSz. **Cirkos** c. a.), 1720: **Joannes Cirkos**, **Gregorius Cirkóss** (OL Pest m. 3138. sz. mikrofilm 310, 311), **Andreas Cirkos** (OL Kecskemét i.m. 327). – A családnév a vagylagos etimológiájú nevek közé tartozik (vö. **Keszeg**, **Sebes**, **Dobai** < **Dobó** vagy **Doba** helynév + -i képző). Előzménye lehet becézőnév, a **Cirják** ~ **Cirjék** keresztnév (EtSz. **Ciriakus** c. a.) zárt szótagú megrövidült alakjának -kos becéző képzős formája. (A képző kialakulásáról l. MELICH: MNyTK. 15. sz. 14; KNIEZSA: MSzlCsn. 35). Kialakulhatott a **cirok** 'különféle takarmánynövények, így különösen a köles, kukorica, tönköly neveként', ill. 'főleg seprűkészítésre használt gazdasági növény' (TESz.) köznévből. Névtipológiai szempontból mindkét magyarázat kifogástalan. A becéző képzős alakot a **Barkos** (< **Bertalan** < **Bartalan** rövidülése + -kos képző), **Ponkos** (< **Pongrác** rövidülése + -kos képző), **Benkes** (< **Benedek** rövidülése + -kes képző), **Lőkös** (< **Lőrinc** rövidülése + -kös képző) stb. nevek igazolják, a **cirok** nővénynévből alakultakat pedig a nagyon gyakori **Árpás-**, **Búzás-**, **Lencsés-**, **Rozsós-**félék.

Csia. 1591: **chya** Janos (NytudÉrt. 25. sz. 84), 1599: **Ciah** (JAKÓ, Bihar m. 325). 1602: **Czia** Demeter, **Czia** Ferenc (SzékelyOkl. V, 199), 1614: **Czya** Peter (Nyelvészeti tanulmányok. 1983. Bukarest. 143), 1617: **Csya** peterne (Háromszéki OklSz. 136), 1658: **Csiya** Peterne (Genealógiai Füzetek IX, 51). – A családnév a **csia** 'csintalan, pajzán' (MTsz.) köznévből származtatható. Némileg bizonytalan az etimológia a kronológiai eltérés miatt: a XVI. sz.-i családnévi adattal szemben a tájszót csak a XIX. sz. végén jegyezték le. Támogatja viszont az egyeztetést az adatok szóföldrajza: a családnevek székelyföldiek vagy legalábbis kelet-magyarországiak, a köznévköznevek székely tájszó. Névtipológiai szempontból is megnyugtató a származtatás: a **Csintalan**, **Lédér**, **Lödör**, **Pajkos** családneveknek hasonló jelentésű köznévköznevek az előzménye.

Duskás. 1567: **Franciscus Duskas** (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle IX, 265), 1568: **duskas** Sara (MNyJ. VI, 60), 1570–1576: **francisci Duskas** (NytudÉrt. 25. sz. 115), 1591: **Duskas** Istwan (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VIII, 108), 1614: **Andreas Duskas** (Urbáriumok. XVI–XVII. sz. 808). – A családnév előzménye a **duska** 'valakinek az üdvözlésére, egészségére ürített pohár; billikom' (TESz.) köz-

név -s képzős melléknévi származéka. A *duskás* 'ebriosus; trunkenbold' jelentésére a NySz. 1575-ből közöl adatot: 'Rezeges, tobzodo, *duskas* voltam'. A származtatás helyességét a névtipológia is igazolja: a *Duskás* motivációja azonos a *Boros*, *Borissza*, *Borzsák*, *Gajdos* < *gajdos* 'kissé ittas, becsipett' (EtSz.), *Iható*, *Isszabor*, *Ittas*, *Ivás*, *Ivó*, *Részeg*, *Részeges*, *Szomjas* családnevekkel.

Kajcsa. 1482: Martino *Kaycza* (ZichyOkm. XI, 318), 1569 k.: *Kajchia* Barabas (SzékelyOkl. II, 276), 1578: Ioannes *Kayczia* (Veress Endre, Báthory István ... udvari számadáskönyvének ... adaléka 58), Petrus *Kaiczya* (i.m. 60), 1595: Blasius *Kaichia* (DEMÉNY – PATAKI, SzékelyOkl. Új sorozat II, 190), 1602: *Kaiczia* Márton, *Kaiczia* András, *Kaiczia* Imre (SzékelyOkl. V, 217; OklSz.), 1608: *Kaycza* andras (ErdSzT. II, 1054), 1609: *Kaychya* Imre (i.m. IV, 183), 1613: Benedictus *Kaycza* (i.m. III, 341), 1614: *Kajtsa* Imre (GenFüz. XI, 49), *Kayczya* Balas (Nyelvészeti tanulmányok 1983. Bukarest. 153), 1617: *Kayczya* Marton (ErdSzT. III, 23), *Kajczia* Balas (i.m. III, 1131), 1625: *Kaycza* pal (i.m. III, 187), 1626: *Kayczja* Matthe (NyIrK. VIII, 87), 1632: *Kayczya* Mihali (ErdSzT. I, 235), 1645: *Kaiczya* Máté (SzékelyOkl. VI, 176), *Kajczia* István „nyomorú béna” (i.m. VI, 179), 1658: *Kajtsa* István (GenFüz. IX, 22), *Kaycsa* Gergely (GenFüz. IX, 49), 1699: Johannis *Kaitsa* (OL Marosszék 8645. sz. mikrofilm 32), 1700: *Kajcsa* Andras (OL Felső-Fehér m. i.m. 17), 1713: *Kajcsa* Istva(n) (OL Csíkszék 8652. sz. mikrofilm 44). – Az OklSz. az 1602-i három adatot 'varus, valgus, vatius; krummbeinig' jelentéssel []-ben, tehát saját értelmezésként közli, bár a szócikk végén utal a MTsz.-ra. A mintegy 300 éves időrendi eltérés miatt (az adattáramban közölt nevekben ez még jóval több) bizonytalan az etimológia, az adatok szóföldrajza azonban igazolja ZOLNAI magyarázatának helyességét. A MTsz. *kajcsa* 'görbe lábú' adatai háromszékiek, a felsorolt családnevek székelyföldiek vagy (egy-két adat kivételével) legalábbis erdélyiek. Támogatja az etimológiát az 1645-ben lejegyzett név: *Kajczia* István „nyomorú béna”. – Egy másik lehetőség a *Kajcsa* családnev magyarázatára a -csa becéző képzővel alakultak, tehát a *Barcsa*, *Borcsa* (< *Bara* | *bás* ~ *Bor* | *bás* + -csa), *Jancsa* (< *Ján* | *os* + -csa), *Marcsa* (< *Már* | *ton* + -csa) nevek közé való besorolása. Alaktani szerkezete megengedné, hogy a *Kaján* (a *Kain* változata) vagy a *Kajetán* keresztnév megrövidülésével kialakult -csa képzős származékának tekintsük. Mindkét személynév a régiségben ritkán fordul elő, s így becéző alakjával is aligha számolhatunk.

Kölönte. Az 1993-i budapesti telefonkönyvben a családnévre egy adat van: *Kölönte* Zoltán, a R.-ben is ritkán fordul elő. 1602: *Keölönte* Simon (SzékelyOkl. V, 180), 1691: *Kölönte* István (Genealógiai Füzetek IX, 77), 1794: *Kölönte* József (NAGY IVÁN, Magyarország családai VI, 437). – A családnév előzménye a *kölönte* 'hegyi patakokban élő, apró hal; kopolyájának fedőjén erős tüske van (Cottus gobio)' (ÉrtSz.) köznév, ennek első adata 1577-ből: „*kölönte*: piscis capitosus” (TESz.). Névtipológiai szempontból a származtatás kifogástalan: halnevekből –s képző nélkül is – gyakran alakultak ki családnevek: *Csik*, *Csuka*, *Harcsa*, *Kárász*, *Keszeg*, *Küsz*, *Máma*, *Potyka*, *Pozsár*, *Sőreg*, *Süllő*, *Tok*, *Viza*.

Nevelős. Az 1993-i budapesti telefonkönyvben két adat van (*Nevelős Géza*, *Nevelős Ilona*), a XVI–XVIII. századi forrásokban több példát találtam. 1525: Martini *Mewelösch*, vsz. 3: *Newelösch*, 1540: Lucas *Meweleys*, vsz. 3: *Neweleys*, 1546: Joannes *Neuelöds*, Andreas *Nevelöds*, 1550: Andreas *Neweleys* (MNY. XIII, 256), 1570: *Neueleos* (ILA, Gömör m. III, 331), 1610: *Nevelös György* (IVÁNYI, Göncz szabadalmas mezőváros története 105), 1629: *Nevelös Miklós* (TörtTár. 1909. 195), 1640: *Nevelös Ferencz* (IVÁNYI i.m. 109), 1720: Joannis *Nevelös* (OL Abaúj m. 3131. sz. mikrofilm 32), Georgius *Nevelös* (i.m. 130). NAGY IVÁN családleixikona (VIII, 142) é. n. zempléni család neveként említi. – A név köznévi előzménye kétségtelenül a *nevel* ige folyamatos melléknévi igenevének -s képzős származéka, a névadás indítéka, a motiváció kevésbé világos. Névtipológiai elemzéssel azonban erre is találunk magyarázatot. Az *Égető, Kötő, Törő, Vágó* családnevek rövidüléssel alakultak ki: előzményük a *Borégető, Szénégető; Bordakötő, Gombkötő, Hálókötő, Házkötő, Kaskötő, Süvegekötő, Sziakötő, Törkötő; Borstörő, Csertörő, Faggyútörő, Kásatörő, Kötörő, Portörő, Sótörő; Favágó, Kővágó, Nádvagó, Sővágó*. Ezeknek jelentős részére csak történeti adatokkal találkozunk, a mai névanyagban jobbra csak a redukált változat él. Ebbe a névtípusba tartozik a *Nevelös* családnév is: korábbi alakja nyilván az 1696-i *Jacobus Serneweleos* (Oklsz.) vagy az 1720-i *Josephi Sernevelös* (OL Abaúj m. 3131. sz. mikrofilm 15). Ezek köznévi előzményére nincs szótározott adat, de ZOLNAI – nyilván az 1513-i *Johanne Sernewelew* névvel összevetve – 'cerevisiae coctor; bierbrauer'-nek értelmezi. A *Sernevelő* 'sörfőző' jelentését a *nevel* ige 'érlel' (TESz.) jelentése igazolja: a sörkészítés egyik részműveletét jelölhette. A *Sernevelő*-ből alakult ki a mai *Nevelő* családnév (erre korai, XIV–XVII. századi adatot nem találtam), a *Sernevelős*-ből pedig a *Nevelős*. Az -s képzőnek nincs funkciója, a nagyon gyakori *Asztalos, Fazekas, Lakatos, Üveges* stb. foglalkozásnevek analógiás hatására járulhatott a történeti adatként többször előke-rülő *Sernevelő*- höz, akár a másodlagos *Nevelő*- höz is.

Süvöltős. Ritka családnév, az 1993-i budapesti telefonkönyvben egy adatot (*Süvöltős Tamás*), a korai történeti névanyagban is mindössze hármat találtam: 1568: Matthiē *Sywēltheos* (MNY. XXVI, 329), 1692: *Süvörius* Janos (JAKÓ, Bihar megye 81), 1714: Johannes *Süvöltős* (SCHRAM, Magyarországi boszorkányperek I, 63). A név alaktani szerkezetében kétségkívül a *süvölt* ige -ő képzős igenevének -s képzős származéka, jelentéstani magyarázatára két lehetőség kínálkozik. Az egyik az, hogy a *süvölt* ige 'sívít, visít' jelentésében (TESz. 2. jel.), ill. ennek -ó + -s képzős alakjában vált családnévvé. Ezt a származtatást támogatná a beszédmódra utaló családnevek számos adata, elsősorban a *Dörgő* < *dörgő* 'kiabáló, ordító, üvöltő' (TESz.) és a *Sívó* < *sívó* 'plangens, vociferans' (NySz.). Mindkettőnek a R.-ben van -s képzős alakja: *Dörgős, Sívós* (SZABÓ ISTVÁN, Ugocsa m. 513; Oklsz.). Előzménye lehetett a családnévnek a *süvöltő* „hangszer” nevének -s képzős származéka. A köznévi régi adatai: *fistula: siuelte; tybia Latine: ... chontboly chena[lt] Sywē[lt]hó* (RMGlossz.); „A hangra szolgáló tsinálmány az orgona, trombita, síp, *süvölttyű*, du-da” (NySz.). Az ÉrtSz. tájszóként 'madár csalogatására használt metsző hangú síp'

jelentésben közli. A névtipológia ezt a származtatást is támogatja, vö. *Cimbalmos, Citerás, Dudás, Furulyás, Hegedűs, Lantos, Sípos* stb. Köz hely, hogy ugyanazon családnévnek gyakran különböző jelentésű köznévi előzménye (*Sebes, Keszeg*), a *Süvöltős* esetében is ezzel számolhatunk.